

۱۳۸۱ / ۴ / ۸

روزنامه اطلاعات
تیرماه ۱۳۸۱

باسمه تعالی

دانشگاه امام صادق (ع)
دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد

تعیین جایگاه بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی ایران
(با تاکید بر دیدگاهها و رهنمودهای امام خمینی (ره))

پایان نامه کارشناسی ارشد پیوسته

استاد راهنما : جناب آقای دکتر نورعلی نوری

استاد مشاور

جناب آقای دکتر اسدالله فرزین وش   حجة الاسلام والمسلمین جناب آقای غلامرضا مصباحی

نگارش از : علیرضا منظور علی آبادی
دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته
رشته معارف اسلامی و اقتصاد

تیر ماه ۱۳۷۲

ع. ۵۵۵

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً " لَكُمْ وَمِنْهُ تُجَرِّفِيهِ تُسِيمُونَ
يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً " لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ
الْبَحْرَ لِيَتَاكَلُوا مِنْهُ لَحْمًا " طَرِيًّا " ...

قرآن مجید - سوره، نحل
آیات (۱۴ - ۱۰)

اوست که از آسمان آبی برای شما نازل کرده که نوشابه،
شما است و از آن درختها رویانده که شما حیوانات خود را
در آن به چرا ببرید. و هم زراعتهای شما را از آن آباران
برویانند. و درختهای زیتون و نخلها و تاک و از هر گونه
میوهها برای شما رویانیده است که در این امر بسزای
گروهی که اندیشه کنند عبرتهاست. اوست که دریا را به
خدمت شما گرفت تا از گوشت (ماهیان حلال) آن تغذیه
کنید.

تقدیم به :

پیشگاه مقدس حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف)
که صحت و امالت هر کار منوط به امضاء و رضای اوست .

و

روان تابناک امام خمینی (قدس سره) که اسلام و قرآن و نظام
اقتصادی اسلام را از مہجرویت و محدودیت رها کنید و آن را در آغاز
قرن بیست و یکم برای همیشه در بام کیتی ظنین افکن ساخت .

و

حضور رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه‌ای که
بحق رهرو راستین اندیشه‌های حضرت امام خمینی (ره) می‌باشد .

و

ارواح مطهر شهیدان انقلاب اسلامی خموما " شهدای حوزه و
دانشگاه و بالاخص شهدای گرانقدر دانشگاه امام صادق (ع)
همچون : شهید علی شریعتمداری ، شهید رامین عقدایی ، شهید
سید مهدی حیاتی رکنی ، شهید غلامرضا بیات و . . . .

و

کشاورزان سخت کوش کشورمان که همواره با کمترین امکانات
بیشترین و حیاتی‌ترین تولیدات را به جامعه ارائه می‌کنند .

و

پدر ، مادر ، همسر و فرزندانم حامد و هانی که همواره مشوق من در
ادامه ، تحمیلاتم بوده و علیرغم همه مشکلاتشان سخاوتمندانسه
امکانات مادی و معنوی تکمیل تحمیلات عالیہ را برایم فراهم
نمودند .

تشکر و قدر دانی

بطور حتم، اگر راهنمائیهای اساتید محترم دانشکده اقتصاد و معارف اسلامی دانشگاه امام صادق (ع) خصوصا " رئیس دانشکده جناب آقای دکتر اسداله فرزین وش، در تدوین این پایان نامه نمی بود، و اگر الطاف برادرانی که در دفتر مطالعات اقتصادی جهاد سازندگی مشغول به کارند شامل این رساله نمی گشته، مطمئنا " این رساله به این مرحله نمی رسید.

لذا، در اینجا وظیفه خود می دانم که از تمامی کسانی که در تدوین و تنظیم این پایان نامه همکاری و همراهی نموده اند، خصوصا " از استاد راهنمای پایان نامه جناب آقای دکتر نور علی نوری که علیرغم تمام مشکلاتشان راهنمایی این پایان نامه را بعهده گرفتند و جناب آقایان حجة الاسلام و المسلمین غلامرضا ممباحتی و دکتر اسدالله فرزین وش که ارزشیابی دقیق این پایان نامه را بعهده دار شدند، تشکر و قدر دانی نمایم.

چکیده، پایان نامه

هدف از نگارش این رساله، تبیین جایگاه نظری و عملی بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی ایران قبل از اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ تا بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تدوین اولین برنامه توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۷۲) با استفاده از دیدگاهها و رهنمودهای بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) از آغاز مبارزات ایشان در دهه ۱۳۴۰ تا پایان عمر شریفشان در خرداد ماه سال ۱۳۶۸ می باشد. برای رسیدن به این هدف، ابتدا از آنجائیکه کشور ایران در ردیف یکی از کشورهای در حال توسعه می باشد، جایگاه بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه با توجه به تجربیات کشورهای توسعه یافته مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. همچنین در این فصل ویژگیهای اصلی بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه و شرایط اصلی توسعه بخش کشاورزی در این کشورها مورد بررسی قرار گرفته است. سپس از آنجائیکه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران باید بر اساس مکتب انسان ساز اسلام استوار باشد. لذا آگاهی هر چه عمیقتر از تجربیات و دستاوردهای نظام اقتصادی صدر اسلام در بخشهای مختلف اقتصادی خصوصا " بخش کشاورزی ضرورت غیر قابل تردید دارد. بهمین جهت در فصل دوم ضمن بیان نمونه هایی از احادیث و روایات ائمه معصومین (ع) در ترغیب و اهمیت بخش کشاورزی به ویژگیهای اقتصادی سیاستهای اعمال شده در بخش کشاورزی نظام اقتصادی صدر اسلام تحت سه عنوان سیاستهای اصلاحات ارضی (احیاء موات - اقطاع)، سیاستهای مشارکتی (مزارعه - مساقات) و سیاستهای مالی در بخش کشاورزی (خراج و زکات بعضی از محصولات زراعی و دامی) اشاره شده است. در فصل سوم که در حقیقت موضوع اصلی مورد بحث قرار گرفته است، جهت تبیین جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد ایران، ابتدا مشخصهها و ویژگیهای اصلی بخش کشاورزی طی سالهای (۱۳۶۶ - ۱۳۴۰) در قالب مشخصات

روزنامه اقتصاد ایران
تیرماه ۱۳۸۰

طبیعی و جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی و انسانی و مشخصه‌های حقوقی مورد بحث قرار گرفته است. پس از آن موقعیت و جایگاه بخش کشاورزی در لایحه اولین برنامه توسعه، اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۷۲) و میزان عملکرد برنامه‌های پیش بینی شده در سالهای ۱۳۶۸ و ۱۳۶۹ مورد بررسی قرار گرفته است. در پایان نیز به اتکای مطالبی که در خلال سه فصل ارائه شده. چنین نتیجه‌گیری شده است که: اهمیت و نقش بخش کشاورزی در توسعه، اقتصادی جمهوری اسلامی ایران به حدی است که بخش کشاورزی را ضرورتاً "باید محور توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران تلقی کرد. نهایتاً" پس از شناسایی جایگاه بخش کشاورزی بعنوان محور و مقدمه توسعه، اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، اهم اقداماتی که جهت تحقق توسعه، بخش کشاورزی باید صورت گیرد بطور خلاصه در ۱۱ مورد ارائه شده است. همچنین مجموعه، رهنمودهای امام خمینی (ره) در تبیین جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد ایران بصورت موضوعی، ضمیمه، رساله شده است.

(الف)

فهرست مطالب

عنوان

مقدمه :

فصل اول : جایگاه بخش کشاورزی از دیدگاه توسعه اقتصادی

بخش اول : وظایف بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی

۱- عرضه مواد غذایی و مواد خام صنعتی

۲- حمایت از سایر بخشهای اقتصادی از طریق عرضه مازاد نیروی کار و سرمایه

الف- عرضه مازاد نیروی کار

ب- عرضه مازاد سرمایه

۳- ایجاد تقاضا برای محصولات سایر بخشهای اقتصادی

۴- ایجاد درآمدهای ارزی از طریق سیاست توسعه صادرات و یا پس انداز ارزی

از طریق سیاست جایگزینی واردات

الف- سیاست جایگزینی واردات در بخش کشاورزی

ب- سیاست توسعه صادرات در بخش کشاورزی

بخش دوم : ویژگیهای مشترک بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه

۱- پائین بودن بهره‌وری و بازدهی عوامل اصلی تولید در کشاورزی

۲- توزیع ناعادلانه امکانات و درآمد

۳- پایین بودن سطح آموزش و ترویج کشاورزی

(ب)

بخش سوم: شرایط توسعه، بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه

۱- ایجاد اصلاحات اساسی در نحوه، کاربرد نهاده‌های بخش کشاورزی

الف- زراعت

ب- دامداری

ج- جنگلداری

د- شیلات و ماهیگیری

۲- توزیع عادلانه، امکانات و درآمدها و ایجاد انگیزه در کشاورزان

۳- بالا بردن سطح تحقیقات، آموزش و ترویج امور کشاورزی

یادداشت‌های فصل اول

فصل دوم: جایگاه بخش کشاورزی از دیدگاه اقتصاد اسلامی

بخش اول: اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد اسلامی

بخش دوم: ویژگی‌های اقتصادی سیاست‌های بخش کشاورزی در اقتصاد

اسلامی

۱- سیاست‌های اصلاحات ارضی

الف- احیاء موات

ب- اقطاع

۲- سیاست‌های مشارکتی در بخش کشاورزی

۳- سیاست‌های مالی در بخش کشاورزی

الف- خراج

ب- زکات محصولات کشاورزی

۱- زکات محصولات زراعی و ویژگی‌های آنها

۲- زکات محصولات دامداری و ویژگی‌های آنها

یادداشت‌های فصل دوم

(ج)

فصل سوم: جایگاه بخش کشاورزی در اقتصاد ایران

بخش اول: مشخصه‌ها و ویژگیهای اصلی بخش کشاورزی در

اقتصاد ایران

۱- مشخصه‌ها و ویژگیهای طبیعی و جغرافیایی بخش کشاورزی ایران

۲- مشخصه‌ها و ویژگیهای اقتصادی بخش کشاورزی ایران

الف- ارزش افزوده، بخش کشاورزی و سهم آن در درآمد ناخالص ملی

ب- سرمایه گذاری و تشکیل سرمایه ثابت در بخش کشاورزی

ج- اعتبارات بخش کشاورزی

د: سیاستهای قیمت گذاری و پرداخت سوبسید در بخش کشاورزی

ه: کیفیت بازدهی محصولات کشاورزی

و: موازنه، بازرگانی خارجی محصولات کشاورزی

۲- مشخصه‌ها و ویژگیهای اجتماعی و انسانی بخش کشاورزی ایران

الف- ویژگیهای کمی جمعیتی در بخش کشاورزی

ب- بهره وری نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی

ج- چگونگی توزیع درآمدها

۴- مشخصه‌ها و ویژگیهای حقوقی بخش کشاورزی

الف- انواع مالکیتها و نظامهای بهره‌برداری قبل از اصلاحات ارضی

دهه ۱۳۴۰

ب- انواع مالکیتها و نظامهای بهره‌برداری بعد از اصلاحات ارضی

دهه ۱۳۴۰ و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

بخش دوم: جایگاه بخش کشاورزی در اولین برنامه توسعه، اقتصادی

اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۷۲)

۱- بررسی تصویر کلان بخش کشاورزی در اولین برنامه پنجساله

(د)

الف- نقش بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی طی برنامه،

پنجساله، اول

ب- میزان و سهم بخش کشاورزی در تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی

ج- میزان و سهم اشتغال نیروی انسانی در بخش کشاورزی

د- میزان و سهم بخش کشاورزی در تجارت خارجی طی برنامه پنجساله،

اول

ه- چگونگی مدل کلان اقتصاد سنجی برنامه اول توسعه، اقتصادی

۲- بررسی تصویر بخش کشاورزی در چارچوب برنامه‌های بخشی

الف- بررسی عملکرد گذشته و وضع موجود بخش

ب- عوامل محیطی و پیش فرضهای سهم برنامه، بخشی کشاورزی

ج- تعیین اهداف بخش کشاورزی در اولین برنامه، پنجساله

۱- اهداف کیفی

۲- اهداف کمی

د- تعیین استراتژی بخش کشاورزی

ه- تعیین سیاستهای کلی بخش کشاورزی

و- تدوین برنامه‌های اجرایی بخش کشاورزی به تفکیک زیر بخشهای اصلی

۱- برنامه‌های اجرایی زیر بخش زراعت

۲- برنامه‌های اجرایی زیر بخش دامداری و طیور

۳- برنامه‌های اجرایی زیر بخش شیلات و آبزیان

۴- برنامه‌های اجرایی زیر بخش جنگل و مرتع (منابع طبیعی تجدید شونده)

۵- برنامه‌های اجرایی زیر بخش آب و خاک

یادداشت‌های فصل سوم

نتیجه گیری

ضمیمه ۱- مجموعه رهنمودهای امام خمینی (ره) در تبیین جایگاه بخش کشاورزی

ضمیمه ۲- فهرست کامل منابع و مآخذ

فهرست جداول

عنوان :

- ۱-۱- مقایسه، سهم هزینه، مواد غذایی بین کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته در سال ۱۹۷۲
- ۱-۲- نرخ رشد تولید سرانه، مواد غذایی و محصولات کشاورزی در مناطق مختلف جهان (غیر از چین) در سالهای ۸۰ - ۱۹۶۰
- ۱-۳- نرخ رشد جمعیت در چهارده کشور بزرگ جهان در سال ۱۹۷۹
- ۱-۴- نرخ رشد سالانه تولیدات صنایع و اشتغال در آنها در کشورهای در حال توسعه ۶۹ - ۱۹۶۳
- ۱-۵- تعدادی از کشورهای در حال توسعه که وابستگی شدیدی به درآمدهای ارزی صادراتی محصولات خاص کشاورزی می‌باشند
- ۱-۶- مقایسه عملکرد در واحد سطح بین ۹۰ کشور در حال توسعه با ایالات متحده، آمریکا (۱۹۷۵)
- ۱-۷- مقایسه، جمعیت و تولیدات کشاورزی در کشورهای توسعه یافته در حال توسعه ۲۰۰۰ - ۱۹۶۰
- ۱-۸- ضرائب جینی و توزیع خدمات در بین کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته
- ۱-۹- چگونگی توزیع زمینهای کشاورزی در بین کشورهای در حال توسعه آمریکای لاتین

(و)

۱-۱۰- چگونگی توزیع زمینهای کشاورزی در مناطق مختلف در

حال توسعه، جهان ۱۹۷۰

۱۱- ۱- پیش بینی میزان تاثیر تغییرات سه گانه در افزایش تولیدات

زراعی تا سال ۲۰۰۰

۱۲- ۱- تاثیرات اصلاحات دامی بر افزایش تولید فرآورده های دامی در

کشورهای در حال توسعه

۲-۱- منابع بالقوه و بالفعل در بخش کشاورزی جمهوری اسلامی ایران

۲-۲- میزان تولید و واردات چند محصول عمده، کشاورزی در سال ۱۳۶۳

۲-۳- حد نصاب و میزان زکات محصولات زراعی و باغداری

۲-۴- حد نصابهای زکات کوسفند

۲-۵- حد نصابهای زکات گاو

۲-۶- حد نصابهای زکات شتر

۳-۱- نحوه، استفاده از اراضی زراعی در ایران

۳-۲- امکانات بالقوه و بالفعل و کم و کیف منابع موجود در بخش کشاورزی ایران

۳-۳- میزان و سهم ارزش افزوده، بخش کشاورزی و سایر بخشهای اقتصادی در درآمد

ناخالص ملی در سالهای (۶۵ - ۱۳۴۰)

۳-۴- ارزش افزوده، بخش کشاورزی و زیر بخشهای تشکیل دهنده، آن در درآمد

ناخالص ملی به قیمت عوامل

۳-۵- میزان سرمایه گذاری ثابت ناخالص در بخش کشاورزی و سهم آن از کل

سرمایه گذاریهای ثابت ناخالص داخلی در سالهای ۶۴ - ۱۳۵۰

۳-۶- مقایسه میزان اعتبارات پرداختی جاری و عمرانی دولت در بخش کشاورزی

و سایر امور اقتصمادی، اجتماعی و عمومی در سالهای ۱۳۶۶ - ۱۳۵۲

۳-۷- مقایسه میزان پرداختیهای اعتبارات عمرانی، جاری و اختصاصی به تفکیک

(ز)

کشاورزی - صنعت و بازرگانی طی دوره (۵۷ - ۵۲) (۶۶ - ۵۸)

۲-۸- مقایسه، میزان مجموع اعتبارات پرداختی مصوب و عملکرد فعلیهای

کشاورزی - صنعت و بازرگانی به مجموع امور اقتصادی طی سالهای ۶۶-۱۳۵۲

۲-۹- مقایسه درصد جذب اعتبارات مصوب به عملکرد طی دو دوره، (۶۶-۱۳۵۸)

- (۵-۱۳۵۲)

۱۰-۳- مقایسه، قیمت‌های تضمینی یا تثبیتی گندم و جو با قیمت‌های عمده

فروشی بازار در سالهای ۶۵ - ۱۳۵۶

۱۱-۳- میزان سوبسیدهای پرداخت شده برای نهاده‌ها و محصولات کشاورزی

طی سالهای ۶۴ - ۱۳۵۲

۱۲-۳- مقایسه، میزان بازدهی چند محصول اساسی زراعی در ایران با ۹

کشور در حال توسعه و توسعه یافته و کل جهان در سال ۱۹۸۲

۱۳-۳- بررسی موازنه، بازرگانی خارجی محصولات کشاورزی در سالهای

۶۵ - ۱۳۴۱

۱۴-۳- توزیع جمعیت شاغل در بخشهای عمده اقتصادی و میزان جمعیت

فعال و بیکار برای سالهای ۶۵-۵۵-۲۵-۱۳۵۵

۱۵-۳- ویژگیهای کمی جمعیتی در بخش کشاورزی

۱۶-۳- توزیع سنی شاغلان بخش کشاورزی در سالهای ۶۵-۵۵-۱۳۴۵

۱۷-۳- مقایسه، بهره‌وری سرانه بخش کشاورزی با سایر بخشهای اقتصادی

به قیمت‌های جاری و ثابت بین سالهای ۶۵ - ۱۳۳۸

۱۸-۳- مقایسه، توزیع درآمد در مناطق شهری و روستایی کشور در سالهای

۶۷ - ۱۳۳۷

۱۹-۳- میزان هزینه‌های مصرفی بخش خصوصی به تفکیک مناطق شهری و

روستایی و سهم هر یک از آنها در کل مصرف خصوصی در سالهای ۶۷-۱۳۳۸

(ح)

۲-۲۰- چگونگی مالکیت اراضی کشاورزی قبل از اصلاحات ارضی ۱۳۴۱

۲-۲۱- انواع بهره‌برداریهای کشاورزی بر حسب تعداد و مساحت در

سال ۱۳۳۹

۲-۲۲- موقعیت بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه، گذشته کشور

۲-۲۳- ترکیب تولید ناخالص داخلی کشور در برنامه پنجساله اول

۱۳۶۸-۷۲

۲-۲۴- میزان سرمایه‌گذاری ثابت در بخش کشاورزی و سایر بخشهای

اقتصادی، اجتماعی و عمومی طی برنامه، پنجساله، اول (۱۳۶۸-۷۲)

۲-۲۵- تصویر سرمایه‌گذاری ثابت طی برنامه پنجساله، اول (۱۳۶۸-۷۲)

در بخش کشاورزی

۲-۲۶- بررسی نحوه، عملکرد بانک کشاورزی در تامین تسهیلات مالی

و سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی طی سه سال اول برنامه، پنجساله، اول

توسعه اقتصادی (۷۰-۱۳۶۸)

۲-۲۷- چگونگی تحول جمعیت کشور بر حسب مناطق روستایی و شهری

در طول برنامه، پنجساله، اول (۷۲-۱۳۶۸)

۲-۲۸- چگونگی تحول جمعیت فعال، شاغل و بیکار در طول دوران

برنامه، پنجساله، اول (۷۲-۱۳۶۸)

۲-۲۹- چگونگی تحول متغیرهای اصلی اشتغال در بخش کشاورزی و

سایر بخشهای اصلی اقتصادی در طول اولین برنامه پنجساله

۲-۳۰- مقایسه ارزش صادرات و واردات بخش کشاورزی با سایر بخشهای

اقتصادی در دوران برنامه پنجساله، اول

۲-۳۱- پیش بینی مقدار و ارزش صادرات زیر بخشهای چهار گانه بخش

کشاورزی طی برنامه پنجساله، اول